

УДК 311.14

В.В. Майба,

аспірант, ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Анотація. *Визначено роль рейтингового оцінювання у дослідженні фінансової стійкості банків; розроблено схему та інформаційне забезпечення рейтингового оцінювання банків; запропоновано комплексну методіку рейтингового оцінювання стійкості банків, з її використанням визначено рейтинги банків у динаміці; проаналізовано рівень стійкості банків у розрізі рейтингових груп.*

Annotation. *The role of rating estimation of banks financial stability was determined; the skin and informational providing of rating estimation were developed; the complex of methodology of rating estimation was suggested; by using this methodology the banks were rated in to dynamics; the stability of banks was analyzed by separated groups.*

Ключові слова: *рейтинг, фінансова стійкість, ефективність, ліквідність, мультиколінеарність, інтегральна оцінка, стандартизація.*

Вступ. Як економічна система, комерційні банки продукують значні потоки інформації, використання якої для прийняття зважених управлінських рішень має певні обмеження. Насамперед це стосується завдань її статистичної обробки. Адже ефективне управління вимагає якісної (повної та достовірної), систематизованої інформації, яка даватиме певні узагальнення процесам банківської діяльності та спрямуватиме до прийняття вірного рішення. Особливо гостро ці питання постають в умовах часових обмежень, коли необхідно швидко прийняти управлінське рішення, яке змістовно, передбачає оцінку різних аспектів діяльності системи (банку, банківського сектору) [1]. Очевидно, що потреба в такій інформації виникає не лише у суб'єктів які мають прямий економічний інтерес до діяльності банків (менеджери, власники, регулюючі органи), а й у клієнтів банків та потенційних інвесторів. Кожен споживач інформації про фінансовий стан комерційних банків, намагається отримати відповідь саме на те питання, яке визначатиме його майбутні дії.

Фінансова стійкість банку – є комплексною, динамічною характеристикою, що вимагає проведення інтегрального її оцінювання шляхом об'єднання всього комплексу показників у єдину оцінку. Вирішення цього завдання передбачає застосування методології рейтингового оцінювання. Рейтинг банків – визначення їх відносної позиції по відношенню до інших одиниць сукупності чи абсолютної – по відношенню до нормативних критеріїв чи постійної бази порівняння.

Постановка задачі. Необхідність побудови комплексної методіки рейтингового оцінювання зумовлена насамперед тими прогалинами в існуючих підходах, які призводять до зниження об'єктивності рейтингових оцінок. Серед них можна виокремити:

- застосування в якості показників для рейтингового оцінювання одночасно кількісних та якісних показників та включення до рейтингу мультиколінеарних ознак, що знижує адекватність модельованої інтегральної оцінки;
- велика кількість показників призводить до необгрунтованого перевантаження розрахунків, при цьому, не підвищуючи якість інтегрального показника;
- використання показників різної розмірності та спрямованості призводить до викривлення результатів рейтингу;
- суб'єктивний підхід до визначення системи ваг дає можливість маніпулювати результатами рейтингів;
- більшість рейтингів являють собою ранжування банків, як правило, за однією або декількома статтями балансу, або їх оцінку на основі окремих фінансових коефіцієнтів у площині "ризик – дохідність".

Результати. Побудова системи рейтингового оцінювання має на меті реалізацію комплексного підходу до визначення рівня фінансової стійкості кожного банку та виявлення основних закономірностей розвитку вітчизняного банківського сектору в цілому. Досягнення мети передбачає вирішення конкретних завдань, які логічно передбачають проходження наступних етапів (рис. 1).

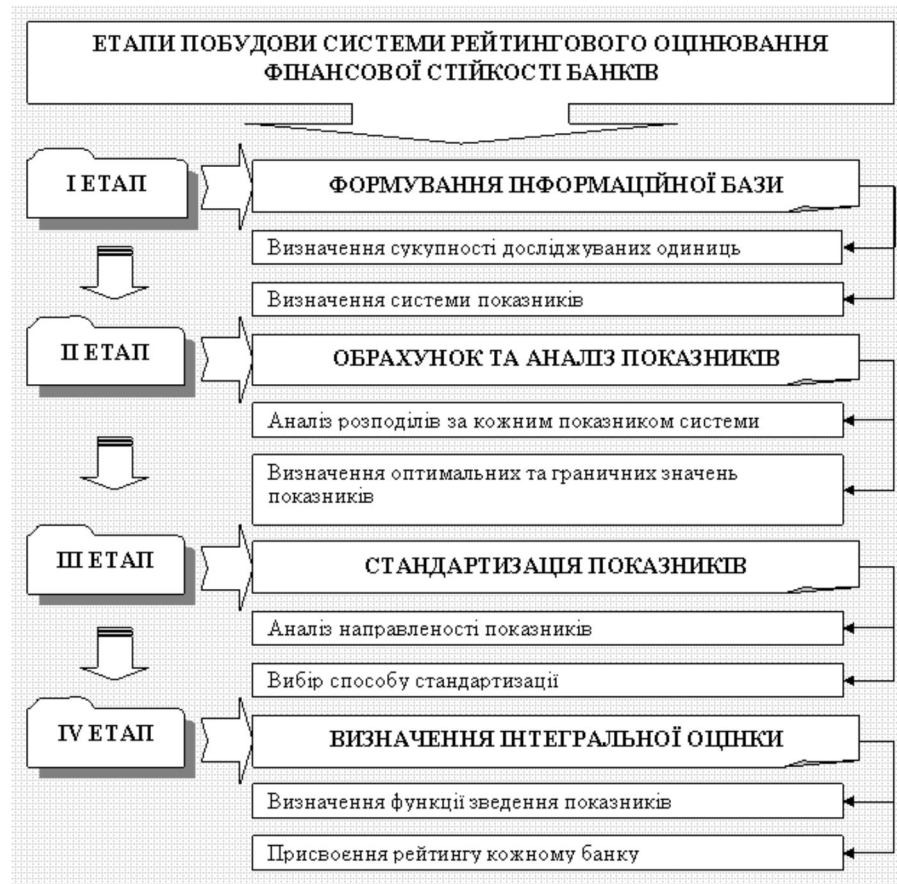

Рис. 1. Етапи побудови комплексної системи рейтингового оцінювання рівня фінансової стійкості комерційних банків

Якісне виконання завдань кожного етапу, в процесі побудови системи рейтингового оцінювання передбачає дотримання наступних принципів:

- комплексності – передбачає використання системи показників, які дають всебічну оцінку фінансового стану банків, в тому числі – у динаміці;
- обґрунтованості – насамперед стосується вибору функції вагових коефіцієнтів;
- коректності – рейтингова оцінка двох банків має бути незалежною по відношенню до оцінок іншого (третього) банку;
- узгодженості – передбачає однакову спрямованість показників, та їх відповідність обраному способу зведення в інтегральну оцінку.

Забезпечення фінансової стійкості банку лежить у площині завдань управління активами і пасивами [3]. Відтак рейтингова система оцінювання має відповідати вимогам банківського сектору в частині виявлення основних факторів та загроз. Враховуючи те, що з-поміж проблем, які спричинили погіршення фінансового стану багатьох банків основними є – слабкість ресурсного потенціалу та низька якість активів, побудова системи рейтингового оцінювання має здійснюватися у трьох напрямках:

- 1) рейтингове оцінювання ресурсної стійкості банків – передбачає комплексне оцінювання стану ресурсної бази з наступних позицій: достатності капіталу, залежності від зовнішніх джерел фінансування, залежності банку від засновників, оцінювання ліквідності та платоспроможності банку, динаміки складових ресурсної бази;
- 2) оцінювання якості активів та ефективності діяльності банків: оцінювання активів з позицій ризику та диверсифікованості КІП, продуктивності використання активів, рентабельності діяльності банку;
- 3) комплексне оцінювання рівня фінансової стійкості банків.

Процес її розробки та практичної реалізації здійснимо згідно запропонованої схеми.

I Етап. Для проведення рейтингового оцінювання формується сукупність банків залежно від мети та конкретних завдань дослідження. Важливою характеристикою методики – є розрахунок рейтингів банків у часі. Це вимагає порівнюваності досліджуваної сукупності банків за:

- колом охоплених об’єктів дослідження;
- критичним моментом реєстрації даних;
- методом обчислення показників;
- за одиницями величин.

Інформаційною базою для рейтингового оцінювання за даною методикою слугують офіційні балансові дані банків, вільно доступні у друкованих чи електронних ЗМІ (офіційне видання НБУ – журнал “Вісник НБУ”, офіційна інтернет-сторінка НБУ та АУБ, Держкомстату чи інших офіційних міжбанківських об’єднань).

Для апробації методики була сформована сукупність, яка забезпечувала порівнюваність за колом охоплених об’єктів за максимальною кількістю банків із загальною чисельністю банків, що були охоплені офіційною звітністю НБУ. Сукупність включала 150 комерційних банків, квартальні дані яких були опубліковані у журналі “Вісник НБУ”. Для дослідження було сформовано інформаційну базу, яка містить дані на 01.01.2008 р., 01.01.2009 р., 01.01.2010 р. та 01.04.2010 р. Станом на 01.01.2008 р. офіційна звітність не містила інформацію про 11 зі 150 банків, які включені до сукупності. За результатами I кварталу 2010 р. відсутня звітність 5 банків, що входять до досліджуваної сукупності у зв’язку з тим, що до них запроваджено процедуру ліквідації. Вихідні дані для розрахунку показників, які характеризують фінансові результати діяльності банків за I квартал 2010 р., з метою забезпечення порівнюваності обраховані у річному вимірі (за 4 попередні квартали) [4-5].

Система показників включає дві групи показників, які використовуються в якості інформаційного забезпечення для проведення рейтингового оцінювання банків за всіма напрямками. В основу системи показників покладено метод фінансових коефіцієнтів, який базується на методології побудови відносних величин.

Для рейтингового оцінювання стійкості ресурсної стійкості банків запропоновано 14 показників:

- 9 коефіцієнтів – у частині оцінювання якості ресурсної бази та достатності власного капіталу ($K_{p1} - K_{p9}$);
- 2 показники динаміки ресурсів ($K_{d10} - K_{d11}$);
- 3 показники ліквідності балансу банків ($K_{l12} - K_{l14}$).

Для оцінювання якості формування активів та ефективності діяльності банків використано 12 коефіцієнтів: 7 у частині активів ($K_{a1} - K_{a7}$) та 5, що характеризують ефективність діяльності банківської установи ($K_{e8} - K_{e12}$).

II Етап. Головним завданням другого етапу є визначення придатності сформованої системи показників для подальшого аналізу та побудови інтегральних оцінок. Як зазначалося, негативним моментом при побудові рейтингових оцінок являється наявність тісного зв'язку між вихідними показниками – мультиколінеарності, яка в результаті призводить до викривлення отриманих результатів. Тому для обґрунтування статистичної моделі інтегральної оцінки, сукупності показників були перевірені на наявність мультиколінеарності за допомогою парних коефіцієнтів кореляції (табл. 1-2).

Таблиця 1.

Матриця парних коефіцієнтів кореляції показників стійкості ресурсної бази банків (01.04.2010 р.)

	Kp1	Kp2	Kp3	Kp4	Kp5	Kp6	Kp7	Kp8	Kp9	Kd10	Kd11	Kl12	Kl13	Kl14
Kp1	1													
Kp2	0,89	1												
Kp3	0,00	-0,01	1											
Kp4	-0,44	-0,34	0,24	1										
Kp5	0,97	0,84	0,02	-0,43	1									
Kp6	-1,00	-0,90	0,00	0,44	-0,97	1								
Kp7	-0,17	-0,13	0,14	-0,15	-0,20	0,17	1							
Kp8	0,07	-0,01	-0,01	0,32	0,11	-0,07	-0,56	1						
Kp9	0,79	0,92	-0,08	-0,28	0,66	-0,79	-0,08	-0,04	1					
Kd10	0,01	0,00	0,04	-0,12	-0,04	-0,01	-0,08	0,09	0,07	1				
Kd11	-0,13	-0,23	-0,03	-0,04	-0,07	0,13	-0,08	-0,21	-0,30	-0,02	1			
Kl12	0,46	0,44	0,00	-0,16	0,55	-0,46	-0,19	-0,07	0,22	-0,16	0,12	1		
Kl13	0,16	0,10	-0,05	-0,18	0,18	-0,16	0,12	-0,35	0,06	-0,03	0,18	0,29	1	
Kl14	0,04	0,00	0,02	0,03	0,17	-0,04	-0,14	-0,05	-0,22	-0,17	0,19	0,87	0,22	1

Таблиця 2.

Матриця парних коефіцієнтів кореляції показників якості активів та ефективності діяльності банків (01.04.2010 р.)

	Ka1	Ka2	Ka3	Ka4	Ka5	Ka6	Ka7	Ke8	Ke9	Ke10	Ke11	Ke12
Ka1	1											
Ka2	0,83	1										
Ka3	0,07	-0,02	1									
Ka4	-0,05	0,03	-0,36	1								
Ka5	0,21	0,24	-0,21	0,12	1							
Ka6	-0,25	-0,28	0,21	-0,11	-0,93	1						
Ka7	-0,02	-0,04	-0,11	-0,01	-0,02	0,03	1					
Ke8	0,16	0,21	0,05	0,12	0,08	-0,09	-0,90	1				
Ke9	0,17	0,22	-0,47	0,07	0,10	-0,11	-0,42	0,54	1			
Ke10	-0,03	0,16	-0,34	0,15	-0,09	0,12	0,29	-0,13	0,19	1		
Ke11	-0,20	-0,30	0,01	-0,11	-0,09	0,10	0,73	-0,90	-0,65	-0,01	1	
Ke12	0,21	0,28	-0,33	0,44	0,10	-0,08	0,43	-0,15	0,14	0,52	-0,01	1

За результатами аналізу кореляційних матриць із системи показників стійкості ресурсної бази було виключено два показники – генеральний коефіцієнт надійності (K_{p5}) та коефіцієнт залежності від зовнішніх джерел ресурсів (K_{p6}), з системи показників якості активів та ефективності діяльності банків було також вилучено два показники – коефіцієнт продуктивності використання активів (K_{a1}) та коефіцієнт кредитування суб'єктів господарювання (K_{a5}), тіснота зв'язку яких з іншими показниками системи була найвищою. Об'єктивність таких дій підтвердив аналіз матриць парних коефіцієнтів кореляції розрахованих для системи показників на інші досліджувані моменти часу.

III Етап. При побудові інтегральних оцінок варто враховувати, що досліджувані ознаки, як правило, мають різну кількісну або якісну розмірність, а тому, здійснення інтегрального оцінювання об'єкта вимагає їх стандартизації. Стандартизація ознак відбувається на основі порівняння фактичних значень відповідного показника зі стандартом – певною величиною, якою може бути нормативне значення, максимальне або середнє по сукупності. Побудова інтегральних оцінок вимагає також інформаційної односпрямованості показників [2]. Адже взаємозв'язок між інтегральною оцінкою і показниками, може бути, як прямим – зростання показника збільшує інтегральну оцінку (показники-стимулятори), так і оберненим – зростання показника зменшує значення інтегральної оцінки (показники-дестимулятори).

На етапі вибору способу стандартизації було встановлено, що більшість запропонованих коефіцієнтів ($K_j = |K_1, K_2, \dots, K_n|$) неможливо чітко поділити на стимулятори та дестимулятори, оскільки їх зміна має стимулюючий (дестимулюючий) ефект до певної межі (критичного значення). А тому, в основу інтегрального оцінювання було покладено бальний підхід ($K_j = F_j = |F_1, F_2, \dots, F_n|$), який дає змогу оцінювати результати стандартизації показників (порівняння з нормативними чи рекомендованими значеннями) у певному інтервалі значень: оптимальний (високий) рівень (1 бал), нижче / вище оптимального рівня, але не перетинаючи граничної межі – (2 бали), вище або нижче критичного рівня – (3 бали):

$$F_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ при } K_N^{\min} < K_{ij} \leq K_N^{\max} \\ 2, \text{ при } K_M^{\min} < K_{ij} \leq K_N^{\min} \text{ та } K_N^{\max} < K_{ij} \leq K_M^{\max} \\ 3, \text{ при } K_{ij} < K_M^{\min} \text{ та } K_{ij} > K_M^{\max} \end{cases} \quad (1)$$

де K_{ij} – значення j -го коефіцієнта i -го елемента сукупності; K_N^{\min} – мінімальне нормативне (рекомендоване) значення відповідного коефіцієнта; K_N^{\max} – максимальне нормативне (рекомендоване) значення відповідного коефіцієнта; K_M^{\min} – мінімальне (нижнє) граничне значення відповідного коефіцієнта; K_M^{\max} – максимальне (верхнє) граничне значення відповідного коефіцієнта.

Аналіз сучасних методологічних підходів та практичних методик рейтингового оцінювання банків, що застосовуються провідними аналітичними агенціями та НБУ дав можливість побудувати функції для визначення кількості набраних балів за кожним коефіцієнтом (табл. 3-4).

Таблиця 3.
Функції для визначення кількості набраних балів з показниками ресурсної стійкості банків

№	Показник (коефіцієнт) (K_{ij})	Умовне позначення	Нормативні та граничні значення	Функція $F = f(K)$	Бал (F_{ij})
1	Частка капіталу в пасивах	Кр1	$K_N^{\min} = 0,1$ $K_N^{\max} = 0,2$ $K_M^{\min} = 0,05$ $K_M^{\max} = 0,5$	Якщо $0,1 < K_{ij} \leq 0,2$	1
				Якщо $0,05 < K_{ij} \leq 0,1$, або $0,2 < K_{ij} \leq 0,5$	2
				Якщо $K_{ij} \leq 0,05$ та $K_{ij} > 0,5$	3
2	Коефіцієнт надійності	Кр2	$K_N^{\min} = 0,05$ $K_N^{\max} = 0,2$	Якщо $0,05 < K_{ij} \leq 0,2$	1
				Якщо $K_{ij} > 0,2$	2
				Якщо $K_{ij} \leq 0,05$	3
3	Частка статутного капіталу у власному капіталі банку	Кр3	$K_N^{\max} = 0,5$ $K_M^{\max} = 1$	Якщо $K_{ij} \leq 0,5$	1
				Якщо $0,5 < K_{ij} \leq 1$	2
				Якщо $K_{ij} > 1$	3
4	Співвідношення коштів фізичних осіб до капіталу	Кр4	$K_N^{\min} = 0$ $K_N^{\max} = 2,5$ $K_M^{\max} = 3,5$	Якщо $0 < K_{ij} \leq 2,5$	1
				Якщо $2,5 < K_{ij} \leq 3,5$	2
				Якщо $K_{ij} \leq 0$ або $K_{ij} > 3,5$	3
5	Частка коштів банків у зобов'язаннях	Кр5	$K_N^{\max} = 0,25$ $K_M^{\max} = 0,4$	Якщо $K_{ij} \leq 0,25$	1
				Якщо $0,25 < K_{ij} \leq 0,4$	2
				Якщо $K_{ij} > 0,4$	3
6	Частка коштів фізичних осіб у зобов'язаннях	Кр6	$K_N^{\min} = 0,15$ $K_N^{\max} = 0,4$ $K_M^{\max} = 0,5$	Якщо $0,15 < K_{ij} \leq 0,4$	1
				Якщо $0,4 < K_{ij} \leq 0,5$	2
				Якщо $K_{ij} \leq 0,15$ або $K_{ij} > 0,5$	3
7	Коефіцієнт використання зобов'язань	Кр7	$K_N^{\min} = 0,75$ $K_N^{\max} = 0,9$ $K_M^{\min} = 0,5$	Якщо $0,75 < K_{ij} \leq 0,9$	1
				Якщо $0,5 < K_{ij} \leq 0,75$	2
				Якщо $K_{ij} \leq 0,5$ або $K_{ij} > 0,9$	3
8	Темп приросту власного (балансового) капіталу банку	Кл8	$K_N^{\min} = 1/3$ $K_M^{\min} = 0$	Якщо $K_{ij} > 1/3$	1
				Якщо $0 < K_{ij} \leq 1/3$	2
				Якщо $K_{ij} < 0$	3
9	Темп приросту зобов'язань банку	Кл9	$K_N^{\min} = 1/3$ $K_M^{\min} = 0$	Якщо $K_{ij} > 1/3$	1
				Якщо $0 < K_{ij} \leq 1/3$	2
				Якщо $K_{ij} < 0$	3
10	Коефіцієнт ліквідності зобов'язань банку	Кл10	$K_N^{\min} = 0,2$ $K_M^{\min} = 0,15$	Якщо $K_{ij} > 0,2$	1
				Якщо $0,15 < K_{ij} \leq 0,2$	2
				Якщо $K_{ij} \leq 0,15$	3

11	Коефіцієнт покриття коштів фізичних осіб високоліквідними активами	Кл11	$K_{N}^{min} = 0,8$ $K_{M}^{min} = 0,4$	Якщо $K_{\psi} > 0,8$	1
				Якщо $0,4 < K_{\psi} \leq 0,8$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0,4$	3
12	Частка високоліквідних активів у загальних активах	Кл12	$K_{N}^{min} = 0,1$ $K_{M}^{max} = 0,3$ $K_{M}^{max} = 0,4$	Якщо $0,1 < K_{\psi} \leq 0,3$	1
				Якщо $0,3 < K_{\psi} \leq 0,4$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0,1$ або $K_{\psi} > 0,4$	3

Визначення кількості набраних балів банком за показниками ефективності та якості активів проводиться на основі табл. 6.

Таблиця 4.
Функції для визначення кількості набраних балів за показниками якості активів та ефективності діяльності банків

№	Показник (коефіцієнт) (K_j)	Умовне позначення	Нормативні та граничні значення	Функція $F = f(K)$	Бал (F_{ψ})
1	Частка кредитно-інвестиційного портфеля в активах	Ka1	$K_{N}^{min} = 0,65$ $K_{N}^{max} = 0,75$ $K_{M}^{max} = 0,8$	Якщо $0,65 < K_{\psi} \leq 0,75$	1
				Якщо $0,75 < K_{\psi} \leq 0,8$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0,65$ та $K_{\psi} > 0,8$	3
2	Мультиплікатор капіталу	Ka2	$K_{N}^{min} = 8$ $K_{N}^{max} = 12$ $K_{M}^{min} = 4$	Якщо $8 < K_{\psi} \leq 12$	1
				Якщо $4 < K_{\psi} \leq 8$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 4$ або $K_{\psi} > 12$	3
3	Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку	Ka3	$K_{N}^{min} = 1$ $K_{N}^{max} = 1,5$ $K_{M}^{max} = 2$	Якщо $1 < K_{\psi} \leq 1,5$	1
				Якщо $1,5 < K_{\psi} \leq 2$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 1$ та $K_{\psi} > 2$	3
4	Частка кредитів, наданих фізичним особам*	Ka4	$K_{N}^{min} = 0,2$ $K_{N}^{max} = 0,3$ $K_{M}^{max} = 0,4$	Якщо $0,2 < K_{\psi} \leq 0,3$	1
				Якщо $0,3 < K_{\psi} \leq 0,4$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0,2$ або $K_{\psi} > 0,4$	3
5	Коефіцієнт резервування	Ka5	$K_{N}^{min} = 0,08$ $K_{N}^{max} = 0,15$ $K_{M}^{max} = 0,2$	Якщо $0,08 < K_{\psi} \leq 0,15$	1
				Якщо $0,15 < K_{\psi} \leq 0,2$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0,08$ та $K_{\psi} > 0,2$	3
6	Рентабельність активів (ROA), %	Ke6	$K_{N}^{min} = 0$ $K_{M}^{min} = 1$	Якщо $K_{\psi} > 1$	1
				Якщо $0 < K_{\psi} \leq 1$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0$	3
7	Рентабельність власного капіталу (ROE), %	Ke7	$K_{N}^{min} = 10$ $K_{N}^{max} = 100$ $K_{M}^{min} = 0$	Якщо $K_{\psi} > 10$	1
				Якщо $0 < K_{\psi} \leq 10$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0$ або $K_{\psi} > 100$	3
8	Загальна рентабельність (дохідна маржа) (NPM)	Ke8	$K_{N}^{min} = 0,14$ $K_{N}^{max} = 0,22$ $K_{M}^{max} = 0,25$	Якщо $0,14 < K_{\psi} \leq 0,22$	1
				Якщо $0,22 < K_{\psi} \leq 0,25$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 0,14$ або $K_{\psi} > 0,25$	3
9	Частка витрат у доходах	Ke9	$K_{N}^{max} = 0,7$ $K_{M}^{max} = 1$	Якщо $K_{\psi} < 0,7$	1
				Якщо $0,7 < K_{\psi} < 1$	2
				Якщо $K_{\psi} \geq 1$	3

10	Чиста процентна маржа (NIM), %	Ke10	$K_N^{\min} = 4,5$ $K_N^{\max} = 10$ $K_M^{\min} = 3$	Якщо $4,5 < K_{\psi} \leq 10$	1
				Якщо $3 < K_{\psi} \leq 4,5$	2
				Якщо $K_{\psi} \leq 3$ або $K_{\psi} > 10$	3

$$G_j = \sum_1^n F_j$$

IV Етап. Інтегральна оцінка за кожним напрямом визначається як сума балів за всіма показниками: G_j . Як зазначалося, присвоєння балів за кожним показником відбувається у зворотному порядку – вищому (з точки зору стійкості) значенню показника відповідає менший бал (1 бал), і навпаки – значенню показника, яке перевищує чи нижче критичної межі відповідає більший бал (3 бали).

Оскільки $F_j^{\min} = 1$, а $F_j^{\max} = 3$ то кількість балів, яку може набрати банк за рейтингом ресурсної стійкості становить $G_j \in [12; 36]$, за рейтингом якості активів та ефективності діяльності, відповідно – $G_j \in [10; 30]$, за комплексною оцінкою фінансової стійкості – $G_j \in [22; 66]$.

На основі аналізу розподілів кількості набраних банками балів та їх апроксимації до нормального, всю сукупність було поділено на 5 груп з присвоєнням кожній відповідного рейтингу $(R_j, j = 1, \dots, 5)$ (табл. 5).

Таблиця 5.
Шкала для визначення рейтингової позиції банків за кількістю набраних балів

Рейтинг ресурсної стійкості		Рейтинг якості активів та ефективності діяльності		Комплексний рейтинг фінансової стійкості банків	
Кількість балів	Рейтинг	Кількість балів	Рейтинг	Кількість балів	Рейтинг
12 – 16,8	R 1	10 – 14,0	R 1	22 – 30,8	R 1
16,8 – 21,6	R 2	14,0 – 18,0	R 2	30,8 – 39,6	R 2
21,6 – 26,4	R 3	18,0 – 22,0	R 3	39,6 – 48,4	R 3
26,4 – 31,2	R 4	22,0 – 26,0	R 4	48,4 – 57,2	R 4
31,2 – 36	R 5	26,0 – 30,0	R 5	57,2 – 66	R 5

Характеристики рейтингових позицій (R1 – R5) є спільними для всіх напрямів оцінювання: найвища рейтингова позиція (R1) відповідає банку, який характеризується високим рівнем фінансової стійкості, майже за всіма показниками отримав найвищу оцінку – 1 бал. І навпаки – критичний рейтинг (R5) отримали банки які мають серйозні фінансові проблеми та високий ризик банкрутства, потребують негайної сторонньої допомоги та фінансового оздоровлення.

Зокрема, рейтингові позиції ресурсної стійкості банків мають наступні характеристики.

Найвищий рейтинг (R1) є ознакою високого рівня стійкості ресурсної бази: банки дотримуються нормативів достатності капіталу, структура зобов'язань відповідає оптимальній, високі показники динаміки росту ресурсів та ін., а, відповідно, ризики зниження рівня фінансової стійкості мінімальні.

Рейтингову позицію (R2) займають банки з достатньо стійкою ресурсною базою: показники достатності капіталу в межах нормативних (не нижче), активно залучають та використовують зовнішні ресурси, мають достатньо високі темпи приросту капіталу та зобов'язань; можливе тимчасове погіршення внаслідок несприятливої ринкової кон'юнктури або нормативних вимог, зокрема щодо ліквідності, але банки в змозі самостійно з ними впоратися в найближчий час.

Банки, які за результатами дослідження були включені до групи з рейтингом (R3) мають значення більшості коефіцієнтів, що значно відхиляються від нормативних чи рекомендованих. Ресурсна стійкість таких банків є нестійкою та визначається наступними характеристиками: достатність капіталу на рівні нормативних значень, проте, можливе зниження; висока частка статутного капіталу, що зумовлює значну залежність від засновників; низька ефективність використання залучених коштів; низькі темпи приросту капіталу та зобов'язань; можливі проблеми з ліквідністю. В цілому, банки з рейтингом (R3) мають певний запас стійкості ресурсної бази, проте вимагають посиленої уваги з боку керівництва та регулюючих органів за дотриманням відповідних нормативів, перегляду стратегії ведення ресурсної політики та життя невідкладних заходів щодо підвищення рівня капіталізації.

Рейтингову групу (R4) формують банки, які або мають проблеми, або в найближчому майбутньому, у разі збереження існуючих тенденцій, матимуть проблеми з виконанням більшості нормативів. Зокрема, що стосується забезпечення достатнього рівня ліквідності, платоспроможності та адекватності капіталу. Необхідність вжиття негайних заходів по вирішенню зазначених проблем зумовлена високою імовірністю переходу таких банків до рейтингової групи (R5) та зростання ризиків банкрутства.

Рейтинг (R5) – найнижчий, критичний рівень стійкості ресурсної бази, мають банки, які набрали найбільшу кількість балів. Це банки, в діяльності яких присутні потужні, стабільні ризики, які спричиняють погіршення фінансового стану внаслідок: скорочення ресурсної бази, в тому числі і втрату власного капіталу; зниження рівня адекватності капіталу; неефективного використання власних та залучених ресурсів; слабкої диверсифікованості портфеля депозитних ресурсів, що проявляється у залежності від інших банків чи значній частці ресурсів фізичних осіб, або ж навпаки – відсутності коштів населення у зобов'язаннях. Оздоровлення таких банків потребує негайної фінансової підтримки акціонерів, інвесторів та втручання НБУ у їх діяльність (введення тимчасової адміністрації, призначення кураторів та ін).

Отримані результати рейтингового оцінювання є свідченням того, що рівень ресурсної стійкості банківського сектору України за останні два роки значно знизився. Помітні зміни відбулися насамперед серед банків 1 і 3 рейтингових груп, в які входить більше половини всіх банків (рис. 2).

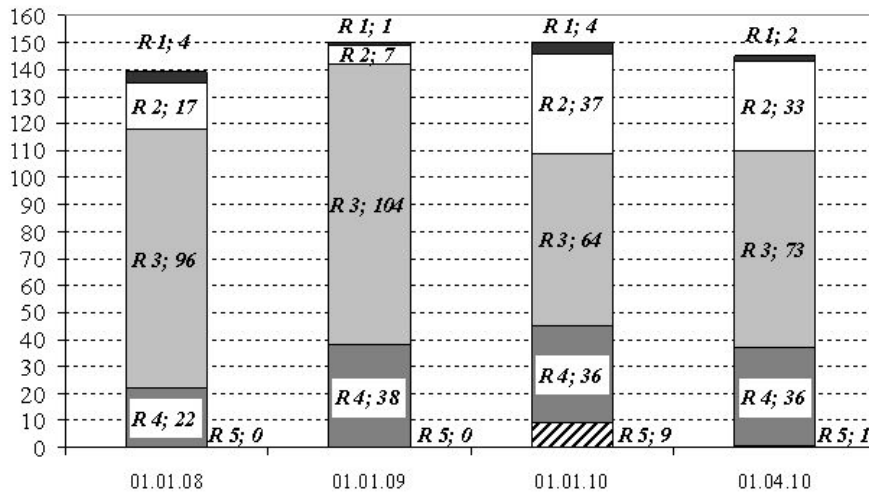

Рис. 2. Результати рейтингового оцінювання ресурсної стійкості банків

На 01.01.2008 р. вітчизняний банківський сектор включав 4 банки з найвищим рейтингом (R1), банки з критичним рівнем стійкості (R5) були відсутні, проте група ризику (R4) налічувала 22 банки (16 %). При чому рейтинг (R1) мали банки III (Себ Банк) та IV (Аркада, Партнер-Банк, Фенікс банк) груп за розміром активів, на які припадало лише 0,4 % всіх активів. В той час як найбільші банки I групи переважно мали рейтинг R3.

За 2008 р. ситуація дещо погіршилася. Хоча за досліджуваною сукупністю на 01.01.2009 р. жоден з банків не отримав рейтинг R5, негативні зміни відбулися в інших рейтингових групах: чисельність банків з рейтингом R1 скоротилася до 1 (ним залишився Партнер-банк, з березня 2010 р. – Конверсбанк), R2 з 17 до 7 банків, при тому, що чисельність групи R3 зросла з 96 до 104 банків. З 22 до 38 банків (до 25 %) зросла чисельність групи ризику (R4), що вже сигналізувало про наростаючі проблеми, які яскраво проявилися у 2010 р. Зазначені тенденції підтверджують той факт, що зростання ризиків та погіршення стану ресурсної бази банків розпочалося задовго до появи перших проявів світової фінансово-економічної кризи.

Для банківської системи України 2009 р. був не тільки роком випробувань на стійкість, а й фільтром, який виявляв слабкі її елементи. На 01.01.2010 р. з'являються банки з рейтинговою позицією R5 (9 банків), поповнюється новими членами група R4 (враховуючи, що частина її відійшла до R5). Зростання чисельності групи R2 з 7 до 37 та збільшення кількості банків з рейтингом R1 є наслідком дестабілізації в банківській системі, яка призвела до обмеження активних операцій та вимог регулятора щодо мобілізації всіх зусиль банків на підтримання ліквідності і збереження платоспроможності.

Ефективність запропонованої методики підтверджує те, що серед 10 банків, яким станом на 01.01.2010 р. був присвоєний рейтинг R5 за рівнем ресурсної стійкості, п'ять було ліквідовано в січні-березні 2010 р. Ними стали: банк Біг Енергія, Іпобанк, Транс Банк, Арма і Дністер, в інших – працює тимчасова адміністрація. Найвищий рівень стійкості (R1) на початок року мали лише чотири банки – Банк Південний, Каліон Банк Україна (з 08.02.2010 р. – Банк Кредит Агріколь) (II група за розміром активів) та Фінбанк і Міжнародний інвестиційний банк (IV група).

Незважаючи на прийняті заходи по стабілізації фінансового стану банків, основні ризики (скорочення ресурсної бази, зниження ліквідності) для банківського сектору залишаються на достатньо високому рівні, що підтверджують дані рейтингу на 01.04.2010 р.

Цікавим є розподіл рейтингових оцінок серед першої двадцятки найбільших банків (TOP-20) за розміром активів (табл. 6). Адже ці банки є основою банківського сектору, а їх фінансовий стан свідчить про рівень розвитку банківської справи у країні.

Таблиця 6.
Результати рейтингового оцінювання рівня ресурсної стійкості першої двадцятки (TOP-20) банків

Рейтинг	Кількість банків			
	01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.04.10
R 1	0	0	1	0
R 2	1	0	2	5
R 3	18	18	11	9
R 4	1	2	3	5
R 5	0	0	3	1
Всього	20	20	20	20

Дані таблиці засвідчують, що ще до початку кризи, стан найбільших банків не відповідав ідеальному – 18 з 20 мали рейтингову оцінку R3, один банк (Укрсоцбанк) мав рейтинг R2.

Відмітимо, що Сведбанку, який отримав на 01.01.2008 р. рейтинг R4 хоча й вдалося дещо покращити свій фінансовий стан, проте системні проблеми не були вирішені – на 01.01.2010 р. і надалі він отримує рейтинг R5 і приєднується до ще двох банків – Надра Банку та Укргазбанку, які попри значну фінансову підтримку з боку держави, отримали рейтинг R5. Зростає чисельність групи ризику (R4), до якої на 01.01.2010 р. входять – Укрсрибанк, Фінанси та кредит, Родовід Банк до яких у I кварталі 2010 р. приєднуються банк Форум та ВТБ Банк. Лише оперативне втручання НБУ шляхом запровадження тимчасової адміністрації, а в подальшому – продаж, врятували від банкрутства один з десяти найбільших банків України – Промінвестбанк. До п'ятірки найміцніших у групі банків на 01.04.2010 р. входили – Приватбанк, Рйффайзен Банк Аваль, ПУМБ, Брокбізнесбанк та банк Південний, які отримали рейтинг R2.

Хоча світова фінансово-економічна криза і привнесла багато проблем у діяльність вітчизняного банківського сектору, проте мала і позитивні наслідки – більшість банків все-таки переглянули власні стратегії управління ресурсним потенціалом та внесли відповідні корективи у напрямі їх узгодження з кредитно-інвестиційною діяльністю.

До того ж проблеми, які постали перед переважною більшістю банків не були такими, які виникли раптово. Підтвердженням цьому є результати проведеного аналізу, який переконливо свідчить, що негативний тренд почав формуватися задовго до перших кризових проявів. Проте банки не зважали на об'єктивно існуючі тенденції і ще в II-III кварталах 2008 р. вели активну політику кредитування населення. Тож основними чинниками, які призвели до зниження стійкості ресурсної бази банків, і як наслідок – зниження рівня фінансової стійкості банківського сектору України, насамперед були: значна концентрація капіталу у великих банках і, відповідно, низький рівень капіталізації переважної більшості малих та середніх банків; недостатня диверсифікованість портфеля депозитних ресурсів; структурна невідповідність ресурсної бази обраній кредитній політиці банків.

Проаналізуємо результати рейтингового оцінювання якості активів банків та ефективності їх діяльності, що є іншою стороною комплексної характеристики їх фінансової стійкості (рис. 3).

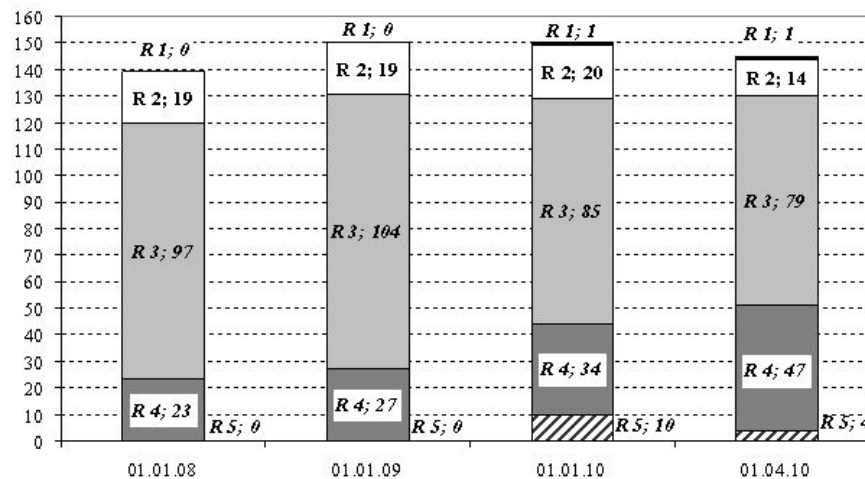

Рис. 3. Результати рейтингового оцінювання якості активів та ефективності діяльності банків

Як зазначалося, рейтингова оцінка передбачала оцінювання 5 показників стану і структури активів банків та 5 показників ефективності їх діяльності. Результати рейтингу переконливо доводять, що важливою проблемою для банків є узгодженість структури їх активів з наявною ресурсною базою. Так на 01.01.2008 р. розподіл банків по рейтингових групах майже повністю відповідав їх розподілу за рівнем ресурсної стійкості, проте були відсутні банки з рейтингом R1; 23 банки (17 %) отримали рейтинг R4, що свідчить про нагромадження ризиків та низьку ефективність їх діяльності. Помітні зміни вже відбулися за результатами 2009 р.: з'являються проблемні банки (R5), ними стають майже всі банки, що отримали R5 за рівнем стійкості ресурсної бази; зростає чисельність банків у групі ризику (R4); виокремлюється один банк-лідер, який отримує рейтинг R1 – ним стає Приватбанк, який і надалі продовжує утримувати свою рейтингову позицію.

Зміни, які відбулися у рейтингу за I квартал 2010 р. інформують про те, що банки ще не вийшли на тренд стабілізації та розвитку. Триває подальше погіршення якості активів – зростає загальна чисельність банків з рейтингом R4 та R5, ліквідовуються банки у критичному стані, зменшується кількість фінансово стійких банків (R1 та R2). Покращення ситуації можна очікувати лише тоді, коли банки повністю відновлять кредитування економіки. Вже зараз можна спостерігати певні позитивні тенденції щодо зниження ризиків та незначного покращення фінансового стану, а, відповідно, і платіжної дисципліни клієнтів. Тож при збереженні існуючих тенденцій, за оптимістичними прогнозами, банківський сектор зможе відновити свої функції щодо кредитування у II півріччі 2010 р. Очевидно, чим скоріше банки зможуть розформувати свої резерви (а це відбудеться лише в результаті покращення якості активів), тим швидше відновиться їх співпраця з реальним сектором. Адже відмова від кредитування занадто дорого коштує банкам – зростання витрат, зменшення доходів та рентабельності, а в результаті – зниження фінансової стійкості.

Визначення комплексного рейтингу проводилося на основі об'єднання всіх груп показників у єдину, інтегральну оцінку, яка визначалася як сума балів за

22-ма показниками ($G_s^C = \sum_{i=1}^{22} F_i$). Це забезпечило можливість оцінювання фінансового стану банків з урахуванням всіх комплексних характеристик категорії "фінансова стійкість", зокрема:

- стану та структури ресурсної бази, достатності капіталу ($K_{P1} - K_{P7}$);
- характеристик динаміки ресурсної бази (K_{A8}, K_{A9});
- рівня ліквідності банків ($K_{L10} - K_{L12}$);
- структури активів та рівня прийнятих кожним банком ризиків ($K_{A1} - K_{A7}$);
- ефективності банківської діяльності ($K_{E6} - K_{E10}$).

Присвоєння рейтингу кожному банку відбувалося за шкалою (див. табл. 7) залежно від кількості набраних балів. Однак, запропонована методика рейтингового оцінювання дає можливість не лише розподіляти банки на групи, а й визначати їх стійкість безвідносно до інших банків. Отримати таку оцінку можна шляхом визначення наближеності банків до певного "ідеального" банку – того, який за всіма показниками отримав мінімально можливу кількість балів, яка становить $G_0^{min} = 1 \cdot 22 = 22$ бали. Отже банк, який за результатами рейтингу отримав 22 бали має 100 %-у фінансову стійкість, а той банк, кількість балів якого наближається до максимально можливої $G_0^{max} = 3 \cdot 22 = 66$ балів, – має стійкість близьку до 0. Визначення рівня фінансової стійкості банків у відсотках (S_j) проводилося за формулою, у чисельнику якої відхилення суми набраних банком балів від максимально можливої кількості, у знаменнику – розмах значень (2):

$$S_j = \frac{(G_0^{max} - G_j)}{(G_0^{max} - G_0^{min})} \tag{2}$$

де G_0^{min} – мінімально можлива кількість балів за рейтинговою методикою;

G_0^{max} – максимально можлива кількість балів;

G_j – фактична кількість балів, набраних j -м банком.

Розподіл банків по групах за результатами проведення комплексного рейтингового оцінювання подано у табл. 7. Дані таблиці свідчать, що на всі досліджувані моменти часу жоден банк за комплексною оцінкою фінансової стійкості не потрапив до групи найнадійніших R1. Відсутність банків в цій рейтинговій групі за комплексною оцінкою, пояснюється тим, що не завжди банк який має достатньо стійку ресурсну базу ефективно її використовує. А це ще раз підтверджує комплексність характеристики фінансової стійкості банків. Помітною є тенденція до зниження чисельності банків з рівнем фінансової стійкості у інтервалі від 40 до 60 % (R3), та зростання чисельності банків з гранично низьким рівнем стійкості – від 20 до 40 % (R4), яка за останні 9 кварталів зростає майже удвічі.

Таблиця 7.
Результати комплексного рейтингового оцінювання фінансової стійкості комерційних банків України

Рейтинг стійкості (Ri)	Рівень фінансової стійкості, %	Кількість банків			
		01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.04.2010
R 1	80 – 100	0	0	0	0
R 2	60 – 80	11	4	16	14
R 3	40 – 60	115	121	99	95
R 4	20 – 40	13	25	27	34
R 5	0 – 20	0	0	8	2
Всього		139	150	150	145
Середнє (\bar{S})		49,2	46,6	46,3	46,9
СКВ (s_s)		8,6	7,7	13,4	10,9

Результати рейтингового оцінювання свідчать, що середній рівень стійкості комерційних банків України є досить низьким і становить менше 50 %. Банки з найвищим рівнем стійкості відповідають “ідеальному”, за досліджуваними показниками, лише на 70 – 75 %, водночас станом на 01.04.2010 р. з рейтингом R5 та з рівнем стійкості, що наближається до критично низької межі (<20 %) перебувало 34 банки, 2 банки – Сведбанк та Інпробанк знаходяться на межі банкрутства (мають рівень стійкості 9 і 16 % відповідно).

Оцінювання залежності між рейтинговими оцінками здійснено за допомогою графічного методу на основі значень рівнів стійкості банків у відсотках. Так рівень стійкості банків визначається залежно від їх місцезнаходження на площині “ресурсна стійкість, ліквідність – якість активів, ефективність діяльності”. Результати представлені на рис. 4.

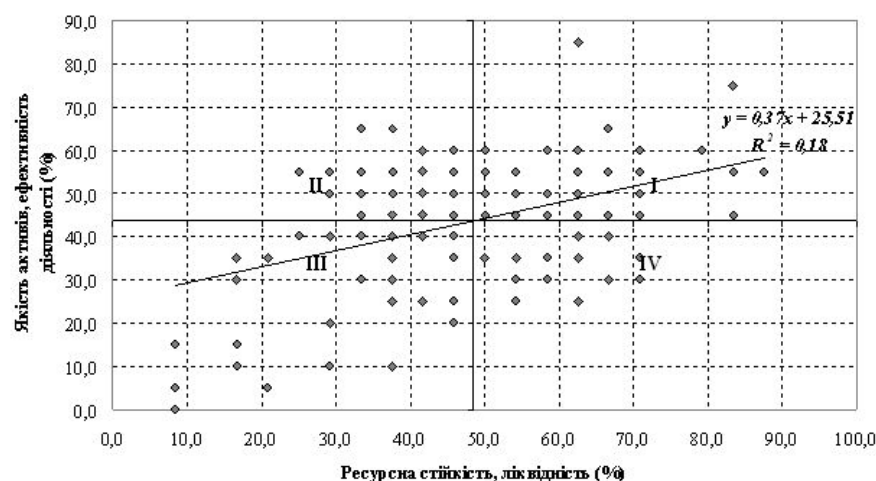

Рис. 4. Розподіл 150 комерційних банків за рівнем фінансової стійкості на 01.01.2010 р.

На графіку на вісі абсцис відмічено рівень стійкості банків за показниками стійкості ресурсної бази та ліквідності, на вісі ординат – за показниками якості активів та ефективності діяльності. Вісі перетинаються у середніх значеннях рівнів стійкості. Кількісно оцінена за допомогою кореляційно-регресійного аналізу залежність між досліджуваними ознаками засвідчує наявність хоча і прямої, проте дуже слабкої залежності про що свідчить рівняння регресії та коефіцієнт детермінації (див. рис. 4). Це ще раз підтверджує той факт, що банки недостатньо уваги приділяють збалансованому управлінню активами і пасивами, що в результаті знижує їх рівень фінансової стійкості.

З метою полегшення аналізу та здійснення об’єктивних висновків, площа графіка була поділена на чотири сектори (I – IV), кожен з яких, відповідно, включає банки з різним рівнем фінансової стійкості:

- сектор I: включає банки з найвищим рівнем стійкості та вище середнього рівня по сукупності за обома характеристиками. Станом на 01.01.2010 р. він налічував 49 банків з рівнем стійкості R2 (16 банків) та R3 (33 банки) (Приватбанк, Ощадбанк, Райффайзен Банк Аваль, Альфа-Банк, ПУМБ, Брокбізнесбанк та ін.);
- сектор II. В цей сектор входять банки, стійкість яких за показниками якості активів та ефективності діяльності є вищою, аніж якість їх ресурсної бази. На 01.01.2010 р. сюди входило 73, в тому числі 16 банків з рейтингом R2 та 57 з рейтингом R3;

- сектор III. Сюди входять банки, які за обома характеристиками мають рівень стійкості нижче від середнього по сукупності. Сектор представлений банками з рейтинговою позицією R3 (5 банків), R4 (22 банки) та банками, які мають критично низький рівень стійкості та високий ризик банкрутства – R5 (8 банків, 5 з яких було ліквідовано у I кварталі 2010 р.);

- сектор IV включає банки з достатньо стійкою ресурсною базою, проте рівень ефективності використання ресурсів та рентабельність банків знаходяться на рівні нижчому за середній по сукупності. Всі 24 банки, які входили до цього сектору на 01.01.2010 р. мали сукупний рейтинг R3.

Висновки. Безперечно, запропонований диференційований підхід до рейтингового оцінювання рівня фінансової стійкості дав вагомі результати:

- порівняння рейтингових позицій банку у площині “стійкість ресурсної бази – якість активів та ефективність діяльності” полегшує прийняття рішення щодо вибору банка-контрагента, залежно від мети майбутньої співпраці;

- при реалізації функції нагляду, дані запропонованих рейтингів забезпечують різносторонню оцінку фінансового стану банків та полегшують виявлення проблемних зон у їх діяльності;

- виявлення зв'язку між рівнями стійкості банків за різними аспектами оцінювання дає можливість визначити обрану банком стратегію, її відповідність ресурсному потенціалу банків та ефективність її реалізації.

Подальші напрями наукових досліджень вбачаємо у доповненні запропонованої методики оцінювання фінансової стійкості комерційних банків методами багатовимірної класифікації на основі кластерного аналізу, кількісній оцінці зв'язку між факторами та результативним показником (комплексною оцінкою рівня стійкості), прогнозуванні показників стійкості.

Список використаних джерел

1. Барановський О.І. Стійкість банківської системи України / О. Барановський // Фінанси України. – 2007. – №9. – С. 75 – 87.
2. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. посібник / Єріна А.М. – К.: КНЕУ, 2002. – 170 с.
3. Живалов В.Н. Повышение устойчивости функционирования коммерческих банков / В.Н. Живалов. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 156 с.
4. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2009 року // Вісник Національного банку України. – 2009. – №2. – С. 19.
5. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2010 року // Вісник Національного банку України. – 2010. – №2. – С. 43.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2010 р.

